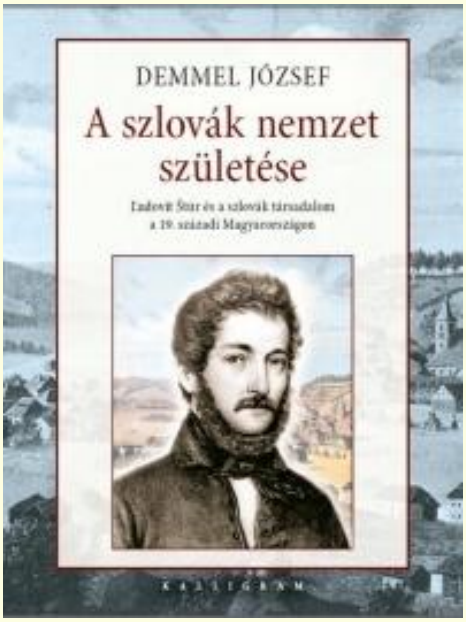
Bodnár Krisztián

Egy társadalomtörténetbe ágyazott Štúr-életrajz

Demmel József: *A szlovák nemzet születése. L'udovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*

2011-ben Demmel Józsefnek, a fiatal történésznek újabb kötete jelent meg a Kalligram Kiadónál, amely ezúttal nem különböző témájú, a szlovákságról szóló tanulmányokat tartalmaz, hanem L'udovít Štúr, a jelentős szlovák közéleti személyiség és politikus életrajzát adja. (A szerző első nagyobb lélegzetű műve az *Egész Szlovákia elfért egy tutajon…* című, 2009-ben megjelent könyve volt, szintén a Kalligram Kiadónál.) Igaz, nem hagyományos biográfiáról beszélünk, több szempontból sem. Maga Demmel is kijelenti, hogy ez „társadalomtörténeti életrajz" (76. lap), és ezt következetesen szem előtt is tartja végig a művében. E koncepció szerint az egyén és a társadalom nem választható el egymástól, kölcsönön hatásban állnak egymással, és az egyén életének ismeretéhez, megrajzolásához feltétlenül szükséges a társadalom ábrázolása is, ugyanakkor a társadalomra/nemzetre is visszahatnak az egyes emberek cselekedetei. Ily módon Štúr, illetve a szlovák nemzet egyaránt „főszereplőjévé" válik a történetnek. Másrészt a híres politikus életét is inkább különböző problémák szempontjából közelíti meg a szerző, miközben a lineáris elbeszélésmód megmarad. Viszont éppen a probléma-központú felfogás miatt érezheti néha úgy az olvasó, hogy tanulmánykötetet tart a kezében, és nem biográfiát.

A prológusban olyan módszertani problémákról olvashatunk, mint pl. az életrajzírás nehézségei, de a szerző érinti azt a kérdést is, hogy egyáltalán elbeszélhető-e a múlt. Belátható, hogy a történész nem rekonstruál, hanem konstruál, azaz a történelmi „tényeket" ő maga hozza létre – szól a Demmel által is vallott és követett koncepció (20). Hézagpótló jellegű a bevezető azon része, ahol a Štúr-recepcióról olvashatunk; ebből megtudhatjuk, hogy a szlovákok sem mindig tekintették őt „ikonnak", illetve hogy a nevét milyen aktuálpolitikai célokra sajátították ki az egyes politikai kurzusok.

Kétségtelenül nehéz feladatra vállalkozik az, aki hitelesen és mértéktartóan kívánja megírni Štúr életrajzát, ugyanis a szlovák, illetve a magyar narratívában egymással ellentétes értékítéletek születtek a politikusról: a szlovákok nemzeti hősként tartják számon, a magyarok haza-árulóként. A szerző szembeszáll a hagyományos sztereotípiákkal és narratívákkal, ami magában hordozza azt a veszélyt, hogy a kánonnal való összeütközés miatt valamelyik oldalon (esetleg mindkettőn) ellenszenvet kelthet. Maga Demmel is kijelenti, hogy nem a kánon felől közelít Štúrhoz (23), de nem is akarja deheroizálni hősét.

A rövid bevezető szakasz után következik a tényleges „társadalomtörténeti életrajz".

Demmel József alaposan feltérképezi a Štúr család „szociális stratégiáit”, az értelmiségi léthez vezető rögös utat, rávilágítva arra, hogy a fiatalabb nemzedékek esetében a régi megoldási lehetőségek (a Štúr famíliáról szólva a posztókészítés) már elégtelennek mutat-koztak. A céhes ipar hanyatlani kezdett a technikai feltételek megváltozása, illetve az ausztriai manufakturális textilgyártás konkurenciája miatt, erre pedig a társadalom is reagálni kényszerült. Voltak, akik a földműveléshez tértek vissza, mások az értelmiségi pályát választották (mint pl. Samuel Štúr, aki tanár lett). Demmel József hangsúlyozza a Štúr család esetében az evangélikus vallás és az az által összefogott közösség szerepét, vagyis újfent láthatjuk a „társadalomtörténeti életrajz” mibenlétét: egyén és társadalom szoros egybeforrását.

A szerző azt a kérdést is felteszi, hogyan alakult ki a fiatal L’udovít Štúr nemzeti identitása. Szerinte a fiatalemberre jelentős hatást gyakorolt a pedagógus Leopold Petz. Demmel kiemeli, hogy a tanár nem az „állítólagos” szláv származása (67–73) miatt nevelte így Štúrt (a szlovák történetírás szerint Petz ősei szlávok voltak, de ő maga német anyanyelvű volt), hanem mert az anyanyelvén kívánta fejleszteni a gyermek képességeit, illetve szerette volna megismertetni őt – és társait – a szláv kultúrával. A szerző megállapítja, hogy az erős csoportkohéziót teremtő evangélikus egyháznak is fontos szerepe lehetett az identitás kialakulásában, illetve a szláv kölcsönösség eszméjéről sem szabad elfelejtkeznünk. Ugyanakkor Demmel – nagyon helyesen – felhívja az olvasó figyelmét az indentitás-pluralitásnak a korabeli Magyarország nemzetiségek lakta területein való elterjedtségére, azaz arra, hogy egy-egy személy gyakran több népcsoporthoz is kötődött (etnikailag, társadalmi környezetének köszönhetően stb.). Kevés szó esik azonban a hungarus patriotizmus továbbélésének és elhalványulásának problémájáról, holott ez már csak azért is izgalmas kérdéskör lenne, mivel Štúr a későbbiekben magyar közösségekkel is kapcsolatban állt (pl. elég az országgyűlési szereplését említeni). A családnév írásmódja azonban az 1830-as évekig változatos volt, különféle formáit használták (Scur, Štyur, Staur stb.), mindenesetre a Štúroknak volt szláv kötődésük. Ebből is láthatjuk, hogy egy soknemzetiségű államban milyen bonyolult módon alakult ki egy-egy személy identitása, nemzetiségi hova-tartozása.

Több fejezet is foglalkozik azzal a problémával, hogy milyen kapcsolat állt fenn Štúr, illetve néhány magyarországi főnemes között. Talán a legizgalmasabb, leginkább pikáns ezek közül a Zay Károllyal való összeköttetése. Zayról ugyanis a köztudatban a szlovákok erőszakos elnyomójának képe él, de Demmel kimutatja, hogy szükséges a kép árnyalására. A két férfi viszonyát ábrázolandó a patrónus-kliens kapcsolatot nevezi meg, ami a fiatal L’udovít Štúr számára kétségtelenül alárendeltséget jelentett, ugyanakkor ő is viszonozni tudta a pártfogást (pl. azzal, hogy Zaynak az evangélikus főfelügyelői tisztségre történő jelölésekor a főnemesi családot magasztaló cikket jelentetett meg a magyarországi szlovák evangélikusok egyik legfontosabb lapjában, a *Květy*ben). Érdekes kérdés, hogy ez az alárendeltség mennyire hatott Štúr magyarokkal kapcsolatos felfogásának alakulására, a rang- és nemzetiségbeli különbség lökést adott-e szlávságának kiteljesedettebb megéléséhez. A szerző szerint a két férfi között nem voltak kirívóan súlyos személyes ellentétek, és jóllehet a nemzetiségi konfliktusok beszűrődtek viszonyukba, sosem fordultak el véglegesen egymástól. Ugyanakkor viszont azt is megtudjuk a könyvből, hogy a fiatal Štúr több ízben is vállalt magántanítói állást magyar nemesi családoknál (Prónayak, Osztroluczkyak); itt megint csak az evangélikus vallás összetartó erejének volt jelen-

tősége. És ez is bizonyítja, hogy az emberek mögött lévő társadalmi kapcsolatokra szükség van, illetve hogy egy-egy életrajz megírásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a társadalmat sem. Ez viszont egyben azt is jelzi, hogy Štúr és a magyarság (tágabb értelemben véve a korabeli szlovákság és magyarság) kapcsolatát sem lehet sematikus megjegyzésekkel leírni.

A könyvben egy viszonylag rövid szakasz tárgyalja az eddigi legkényesebb problémacsoportot: Štúr magánéletét. Több szempontból is nehéz ügy ez: egyrészt meglehetősen kevés a (hiteles) forrás, másrészt – ebből is fakadóan – bizonytalanságban maradunk a férfi szexuális irányultságát illetően. A kardinális pontot az ügyben az jelenti, hogy Štúr a „nagy cél" érdekében vállalta-e a „cölibátust", minden idejét és energiáját a szlovák nemzet megteremtésének szentelve, vagy egyéb okból döntött így. Mivel a férfi magánéletére vonatkozó tények hiányoznak, ezért nem lehet állást foglalni a nemzetépítés és az önmegtartóztatás kapcsolatát illetően. Ezzel tehát megkérdőjelezhetővé válik a szlovák kánon azon állítása, miszerint Štúr tudatosan, a nemzetépítés ügyének szentelve áldozta volna fel a magánéletét.

A következő lapokon megismerhetjük Štúrt mint szervezőt. Demmel igazi nagy tettének a szlovák irodalmi nyelv megteremtését tartja, ami alapfeltételül szolgál a nemzet kialakulásához, és a közösségi identitás egyik legfontosabb tényezőjévé válik. Talán meglepően hathat az, hogy viszonylag gyorsan támogatókra talált a mozgalom, és a nem nemesi származású Štúr akár még a konzervatív szlovák nemességgel is hajlandó volt összefogni, azaz a nemzetiséget állította előtérbe a rangokkal szemben. Úgy tűnik, mindkét fél érdekelt volt ebben az együttműködésben, hiszen a biográfia szerzője megállapítja: „[…] gyakorlatilag a semmiből a mozgalom mellé állt egy teljes vármegye nemessége" (160). A teljesség kedvéért viszont meg kell említeni, hogy ezek zömmel elszegényedett kisnemesek voltak. Štúr nemességellenessége tehát azt jelentette, hogy a magyar nemesség törekvéseit bírálta, nem általában a nemességet. Külön érdekessége ennek a fejezetnek az, hogy szó esik benne Kossuth Lajos nagybátyjáról, a szlovák érzelmű Kossuth Gyorgyról (maga Demmel választja ezt a formát, hiszen Kossuth Gyorgy is általában ebben a variációban írta a keresztnevét). Ami ismét csak „kényes kérdés", ráadásul ezzel a problémával a magyar történetírás szinte nem is foglalkozott, így a szerző újra csak hiánypótlásra vállalkozik, amikor e Kossuth-rokonról szól.

A közép-szlovák nyelvjárás irodalmi nyelvvé tételével különböző rangú, vallású, társadalmi státuszú embereket kapcsolt összse, vagyis ténylegesen hozzátett a nemzet kialakulásához. Tehát ebből az alfejezetből is kitűnik egyén és társadalom szoros kapcsolata, a társadalom által alakított egyén társadalmat alakító egyénné való formálódását követhetjük itt nyomon. Štúr ezen tevékenységét illetően két dolgot érdemes kiemelni: egyrészt azt, hogy a szláv öntudat eszméje kezdett meggyökerezni, másrészt azt, hogy részben ennek is köszönhetően hirtelen igen aktív és viszonylag nagy létszámú civil közösség jött létre, olyan közvélemény, amely artikulálni tudta az igényeit, amely a korábbinál hatékonyabban fel tudott lépni az érdekeiért, és – ami talán a legfontosabb – amely megtalálni látszott önmagát. Az is megfigyelhető, hogy a korábbi magántanítóság, közgyűléseken való részvétel helyett/mellett az 1830-as évek közepétől legalább ilyen fontos szerepet kezdett játszani Štúr életében az írásos tevékenység révén történő nemzetépítés, azaz egy minőségileg más színtérre is áttevődött ez a folyamat. 1837-ben jelent meg a *Plody* c. almanach, 1842-ben pedig a *Nitra* (mindkettő cseh nyelven). Ez abból a szempontból fontos, hogy a művek olvasottsága visszatükrözi az ér-

deklődő közönség számának növekedését, egyáltalán azt, hogy voltak az efféle tevékenységre fogékony rétegek az öntudatosodni kezdő szlovákság körében. 1837 és 1842 között nőtt az olvasók száma, az arányok azonban módosultak: az egyházfiak, diákok százalékos részesedése csökkent, a polgári származásúaké és az értelmiségi foglalkozást űzőké emelkedett.

Az első lépés a szlovák irodalmi nyelv megteremtéséhez a *Slovenskje národňje novini* c. lap 1845-ös létrehozása volt, amelynek a jelentősége nem elhanyagolható. Az egyik fontos tényező az, hogy a szlovák irodalmi nyelvet vette normául, a másik pedig az, hogy egy tevékeny csoport alakult ki körülötte, amely olvasókat is toborzott az újságnak. Így tehát a kortársak nyelvjárásokon, társadalmi és vallási különbségeken felülemelkedni tudó közösség kiépülésének lehettek a szemtanúi. Magasabb szinten, de ugyanezt valósította meg az 1844-ben alapított Tatrín egyesület, amelyben Štúr szintén oroszlánrészt vállalt. A társaság célja a népművelés, illetve a fiatalok támogatása volt (feltételként szerepelt a diákság esetében pl. a szlovák nemzeti meggyőződés vállalása, ami megint csak egyértelműen a nemzetépítést szolgálta). A szlovákságnak nem volt központi városa, a nemzeti mozgalom résztvevői szétszórtan éltek a Felvidéken, így mindenképpen pozitívumot jelentett egy hasonló egyesület kiépülése. 1848 folyamán azonban – amint ez kiderült – a szlovákságon belüli összetartás felbomlott. Demmel József itt is behatóan elemzi a csoportosulások összetételét, nyilvánvalóan szem előtt tartva a címben jelzett problémát: a szlovák nemzet születését.

A szerző hosszabban foglalkozik Štúrnak az utolsó rendi országgyűlésen betöltött szerepével. Itt is sorjáztatja a megválaszolásra váró kérdéseket, izgalmasabbá téve az olvasó számára a könyv tanulmányozását. Kossuth és Štúr viszonyát illetően szétfoszlatja „a kézfogás legendáját”, ütköztetve a különböző szövegeket, így megtudhatjuk, hogy a két politikus viszonya akkoriban sem volt felhőtlen. Különösen érdekes az a problémafelvetés, hogy a szlovák képviselő miért viselkedett meglehetősen passzívan, miért nem állt ki határozottan az elképzelései mellett. Egyértelmű választ nem kapunk, Demmel valószínűnek tartja, hogy Štúr szava csekély súllyal eshetett latba, illetve nagy eséllyel nem tartotta elképzelhetőnek a szlovák nemzet ily módon történő képviseletét. Kérdés viszont, hogy ez a magyarázat megfelelő-e. Elég nyomós okok voltak-e ezek ahhoz, hogy a politikus „mindössze” szimbolikus módon szálljon síkra céljaiért?

A Štúr utolsó éveit feldolgozó fejezet ismét csak a mitizáló jellegű szlovák recepcióval vitázik, földközelbe hozva főhősünket. Ugyanakkor Demmel 1848 viszonylatában rámutat a magyar koncepció hibáira is, kimondva, hogy a harcokat nem lehet a jó és a rossz küzdelmére redukálni. Megemlíti, hogy jogilag nézve Štúrt hazaárulónak is lehetne tekinteni a Magyarország elleni fegyveres támadás segítése miatt, majd felhozza azt a példát, hogy ebben az esetben a Klapka-légió 1866-os vállalkozását is így kellene megítélnünk. Nem szabad azonban elfelejtenünk többek között azt, hogy 1848-ban egy legitim, az osztrák fél által is elismert kormányt ért katonai támadás, a szeparatista törekvések kinyilvánítása után pedig különös súllyal esett latba a nemzetiségiek egy részének „belső ellenségként” történő utilizálása. Ugyanakkor mindkét esetben nyilvánvaló az önálló állam utáni vágy jelentkezése, a fennálló hatalom elleni fegyveres támadás ténye, a külső hatalmak segítségének elfogadása stb.; mindezek kétségtelenül „rokoni viszonyba” állítják a két eseményt.

A szerző vitatkozik azzal az elképzeléssel is, miszerint Štúr az 1850-es évek elején egyfajta belső száműzetésben élt volna. Demmel azzal érvel, hogy Štúr akkoriban is kapcsolatban állt az osztrák kormány bizo-

nyos tagjaival (noha csalódott Bécsben), és hogy szlovák területen nem volt olyan település, amelyhez viszonyítva Modor városát a száműzetés helyének lehetne tekinteni. Ez végeredményben igaz, de hozzá kell tennünk, hogy Štúr abban az időben talán már nem tudott olyan befolyásos és hatékony tevékenységet folytatni, mint a *Slovenskje národňje novini* vagy a Tatrín idején.

Demmel József tehát úgy írja meg Štúr életrajzát, hogy erősen hangsúlyozza a társadalmi hátteret, különösképpen pedig a felvidéki evangélikus szlovákság szerepét, amint arról fentebb már többször szóltam. A könyv szándéka szerint nem deheroizáló, mégis leszámol a szlovák mitológia néhány elemével (mint pl. Zay Károly állítólag egyértelműen káros szerepe L'udovít Štúr és a szlovákság életében), pontosítva az azokban foglaltakat, ugyanakkor viszont a magyar részről jelentkező elfogultságokat, tévedéseket is igyekszik kijavítani (erre példa az 1848-ban kirobbant szlovák–magyar harc kiváltó okának egyértelműen a szlovákok hazaárulását tartó tankönyv- és szakirodalom néhány megállapítását érintő kiigazítás). A szerző ezzel lényegében a két narratíva mellett/fölött igyekszik elhelyezni az elképzeléseit, távolságot tartva a túlzásoktól, illetőleg bírálva azokat. Teszi mindezt rengeteg forrás bevonásával, azok ütköztetésével. Néhány témában „csupán" kérdéseket fogalmaz meg, de a lehetőségekhez mérten minden aspektusból megvizsgálja az ügyet, és ha nem állnak rendelkezésére források, akkor nem bocsátkozik alaptalan találgatásokba. Emberközeli portrét rajzol Štúrról, miközben azt próbálja igazolni, hogy miért is lehet „a szlovák történelem legjelentősebb személyiségének" nevezni, ahogyan azt a könyv hátsó borítóján olvashatjuk.

Kétségtelen, hogy Demmel József hatalmas anyagot használt fel könyve megírásához, a témából adódóan főként magyar, illetve szlovák nyelvű írásokról van szó. Mindez a jegyzetelésben is visszatükröződik, rengeteg a lábjegyzet, némelyik ráadásul meglehetősen terjedelmes is. Emiatt a jegyzetek időnként fölénybe kerülnek a főszöveggel szemben, esetenként az oldal terjedelmének több mint felét is kiteszik (30).

Örvendetes dolog, hogy a könyvben viszonylag kevés a sajtóhiba (pl. elgépelések), az viszont elszomorító, hogy jó néhány súlyos nyelvhelyességi hibára bukkanhat az olvasó. Néhányat akár egyszerű elírásnak is lehetne tekinteni, mint pl. „ismerettségi kör" (97) vagy „elkallódot" (120). Viszont többször is előfordul az írásműben a „Don Quiote" alak (a Don Quijote helyett), amit már valószínűleg nem lehet ebbe a kategóriába sorolni. A 286. oldalon találkozhatunk az „Olmüc" helységnévvel, ami ebben a formában magyarul nem megszokott. A szerzőnek vagy Olmützként, vagy – ha cseh nevén akarta volna megemlíteni – Olomoucként kellett volna megneveznie a várost. A könyvben egyébként a szlovák helységnevek is magyarul szerepelnek, kivéve azokat az idézeteket, ahol a szerző eredetileg is más megnevezést használt, pl. Terézia Vansová az egyik művében Pozsonyra vonatkozóan a Prešporok, illetve a Bratislava formát (225). Meglehetősen gyakori a műben az alárendelő összetett mondatok helytelen alkalmazása. Példaként elég a hátsó borítóról idéznünk egy mondatot: „Megtudhatjuk a kötetből, hogy miképp lehetett döntő szerepe Kossuth Lajos nagybátyjának a szlovák irodalmi nyelv létrejöttében, hogy valóban felajánlotta-e Štúrnak Kossuth Lajos a barátságát, valamint a szlovákok és magyarok közti szövetség lehetőségét az 1847-es országgyűlés tárgyalásai során, vagy hogy Štúr miként tudta befolyásolni az általa szerkesztett, csekély példányszámú, szlovák nyelvű újsággal Nagy-Britannia Magyarország-képét?" Mivel a főmondat kijelentő mondat, ezért hasonló

esetekben nem kérdőjelet kell tenni a mondat végére, hanem pontot. Az efféle kisebb hibák, pontatlanságok is bosszantóak, különösen zavaróan hatnak azonban a durvább nyelvtani vétségek. Azt sajnos nem tudjuk meg a kötetből, hogy olvasószerkesztő közreműködött-e a kiadás során.

Bőséges irodalomjegyzék áll rendelkezésünkre a könyv végén, amit Štúr életének vázlatos kronológiája követ. Ezen kívül a Štúr életében meghatározó felvidéki települések magyar, illetve szlovák megnevezését is megtekinthetjük egy rövid jegyzék keretében. Pozitívumként értékelhető a viszonylag terjedelmes illusztrációs szekció, jó néhány képet megtekinthetünk a kötetben. Ezek többnyire a biográfia főbb szereplőit ábrázoló portrék, illetve néhány, az említett személyekhez kapcsolódó épületről készült fénykép is van közöttük. A könyv a külsejét tekintve is tetszetős, a borító nem hivalkodó.

A fentebb említett hibákért kárpótolnak a kötet jó tulajdonságai. A szerző elgondolkodtató, tartalmas művet jelentetett meg, amelyben jó néhány, még megoldásra váró kérdést is felvetett. Remélem, hogy Demmel József a későbbiek során is a jelen publikációjához hasonlóan kvalitásos, a kutatókat és az olvasókat is elmélkedésre késztető, a mítoszokat bátran bíráló, olvasmányos művel örvendezteti majd meg a szakmát és a nagyközönséget egyaránt.

Demmel József: ***A szlovák nemzet születése. L'udovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon.*** Kalligram Kiadó, 2011, Pozsony. 373 oldal. ISBN: 9788081014901